

1 זאב ז׳בוטינסקי במדי הגדודים העבריים
צלם: יעקב בן דב, ירושלים
אוסף פרטי

2 זאב ז׳בוטינסקי במדי הגדודים העבריים
צלם: יעקב בן דב, ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

תיק עבודות

גדודים עבריים, צלמים עבריים

גיא רז
צלם, חוקר ואוצר צילום

מסה קצרה זו, ומקבץ התצלומים שהיא מתארת, הם ניסיון ראשון להתחקות אחר הצלמים של הגדודים העבריים – ארבע יחידות צבאיות יהודיות שפעלו במסגרת הצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה וחלקן נלחמו נגד העות׳מאנים.[1] אמנם הגדודים לא מילאו תפקיד מכריע בכיבוש הארץ, אבל הופעתם בארץ ישראל הפכה כמעט מיד למיתוס ציוני מכונן, חלק בלתי נפרד מדימוי היהודי החדש.

* תודתי נתונה לעופר בורד, ראש היחידה לאוצרות ולתיעוד במשרד הביטחון; לרחל סילקו, מנהלת מוזיאון בית הגדודים במושב אביחיל; לאבי נבון, חבר העמותה למורשת מלחמת העולם הראשונה בישראל; ליגאל עילם ולגדעון עפרת. כמו כן אני מודה לארכיונים הבאים: ארכיון בית הגדודים במושב אביחיל; הארכיון הציוני המרכזי; ארכיון המכון לחקר תנועת העבודה על שם פנחס לבון (להלן מכון לבון); ארכיון יד יצחק בן־צבי; ארכיון מכון ז׳בוטינסקי בישראל; ארכיון צה״ל ומערכת הביטחון בתל השומר; וארכיון הצילומים ההיסטורי במוזיאון ישראל.

1 בשנת 1999 עסקתי בסריקת אוסף סוסקין הנמצא בארכיון תנועת העבודה במכון לבון. סרקתי את עשרת אלפים תשלילי הזכוכית והכנתי תיקיות לפי נושאי חתך. באחת התיקיות ריכזתי את דיוקנאות החיילים ששירתו בגדודים העבריים. התצלומים הוצגו בשתי תערוכות שאצרתי, שהוקדשו ליצירותיו של סוסקין: ״עיניים שראו את סוסקין״ (בית האמנים בתל אביב, 1999) ו״סוסקין: רטרוספקטיבה״ (מוזיאון תל אביב לאמנות והמוזיאון לצילום תל־חי, 2003). בתערוכות האלה הוצגו התצלומים בהקשר לפועלו של צלם יחיד; כאן אני שב אליהם ומזהה בשמם חלק מהמצולמים, ומצרף אותם למקבץ תצלומים נושאי ששותפים בו גם צלמים אחרים שתיעדו את החיילים באופן שונה.

בטרם נפנה לתצלומים, נבחן בקצרה את ההיסטוריה של הגדודים העבריים.[2] הגדוד הראשון, גדוד נהגי הפרדות, הוקם ב־1915 בעקבות פעילותם של זאב ז׳בוטינסקי ויוסף טרומפלדור; הגדוד נועד להעביר אספקה לכוחות הבריטיים שלחמו נגד העות׳מאנים. מפקדיו הבכירים היו בריטים והיו בו כ־600 מתנדבים יהודים שגורשו מארץ ישראל למצרים בידי העות׳מאנים. הגדוד השתתף בקרבות הקשים בגליפולי ולוחמיו היהודים זכו להערכתם של המפקדים הבריטים. במאי 1916 פורק הגדוד, וחלק מאנשיו – ובכלל זה המפקד, ג׳ון הנרי פטרסון – הצטרפו אל הגדוד העברי השני, הגדוד ה־38 של קלעי המלך (״הגדוד הלונדוני״), שהוקם בלונדון ב־1917 ורבים מחייליו היו פליטים יהודים מרוסיה. הגדוד הזה, שמנה כ־800 לוחמים (ובהם זאב ז׳בוטינסקי, ששירת בו כקצין), התאמן במצרים ובשנת 1918 השתתף במערכה הבריטית על ארץ ישראל, בעיקר בקרבות בצפון־מזרח הארץ.

הקמתו של גדוד שלישי נהגתה כבר ב־1915, ואמנם ב־1918 הוקם הגדוד ה־39 של קלעי המלך (״הגדוד האמריקני״) ביוזמת יצחק בן־צבי ודוד בן־גוריון, אשר גורשו מארץ ישראל, הגיעו לארצות הברית ושם הקימו יחידה של מתנדבים מקרב יהודי ארצות הברית וקנדה. הגדוד, בפיקודו של קולונל אליעזר מרגולין, מנה כאלפיים מתנדבים. חלק מחייליו הספיקו להשתתף בקרבות בעמק הירדן ובשומרון; אחרים הגיעו לארץ לאחר סיום המלחמה וכיבוש הארץ. ב־1918, כשרוב אזורי הארץ היו כבר בשליטת הבריטים, התארגנו מתנדבים מקרב היהודים בארץ ישראל והקימו את הגדוד ה־40 של קלעי המלך (״הגדוד הארץ־ישראלי״), כדי שיילחם לצד הבריטים לכיבוש הארץ. המתנדבים, כאלף איש, לא הספיקו להשתתף בקרבות. לאחר המלחמה הועסקו אנשי הגדוד הרביעי הזה בתפקידי אבטחה ושמירה בארץ. ב־1921 פירקו הבריטים את הגדוד, לאחר שאנשיו סייעו ליישוב היהודי כשהותקף על ידי ערבים באירועים האלימים באותה שנה. רבים מאנשי הגדודים העבריים סייעו בהקמת ארגון ההגנה.

רבות נכתב על הגדודים, אבל כאן אני מבקש לעסוק בהיבט שטרם זכה לתשומת הלב הראויה: ההיבט הוויזואלי. את ההיסטוריה החזותית של הגדודים העבריים, ובעיקר את זו המתועדת בצילום, אנו חבים לשלושה צלמים חשובים שפעלו בארץ בראשית המאה העשרים.[3] הראשון הוא אברהם סוסקין (1881–1963), שעלה מרוסיה ונודע בזכות תצלומי הקמת העיר תל אביב ותיעוד ההתיישבות העובדת, אבל בעיקר בזכות צילומי הסטודיו שלו בתל אביב (1905–1933). שני הצלמים האחרים פעלו בירושלים: יעקב בן דב (1882–1968), אף הוא יליד רוסיה, שלימד צילום בבצלאל עד מלחמת העולם הראשונה והפיק גם חוברת גלויות וסרט נע על הגדודים; וצדוק בסן (1882–1956), יליד ירושלים, שפעל בעיר משנת 1900 ועד 1948.[4]

2 על הגדודים העבריים ראו למשל עילם 1973.

3 שני צלמים נוספים שפעלו בעת ההיא בארץ, אולם לא נמצא כי תיעדו את חיילי הגדודים, היו צבי פייגין (1884–1962), שעלה מרוסיה ופעל בחיפה, וצבי אורון (1888–1980), שנולד בפולין ולמד צילום בארצות הברית בטרם התגייס לגדוד ה־39; מפקדיו דחו את בקשתו לצלם את חבריו לגדוד.

4 על מדיום הצילום היהודי בארץ בשנים 1906–1933 ראו בפרק ״חלומות מבוימים״ בספרי **צלמי הארץ: מראשית ימי הצילום ועד היום**, רז 2003, עמ׳ 35–76.

בבואי לחקור את התיעוד המצולם של חיילי הגדודים העבריים אני מבקש למעשה להאיר פרק משמעותי בסוגת צילום שאפשר לכנותה "דיוקן החייל היהודי בארץ ישראל".[5] סוגה זו לא נולדה לפני מאה שנים, בעת המערכה על ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, אלא כמה שנים קודם לכן, עם צילומיהם של חברי ארגון השומר (1909–1920). לוחמי השומר הצטלמו בדרך כלל בבגדי השומרים שלהם. חלקם הצטלמו כשהם חובשים כאפיות ונושאים חרבות, שבריות, אקדחים ורובים או רוכבים על סוסים. הם תועדו הן בתצלומי סטודיו והן בתצלומי חוץ שביימו סוסקין, שהיה "הצלם הרשמי" של הארגון, והצלמים יעקב בן דב, שעסק גם בשמירה בפרדסי רחובות, וליאו קאהן, שביקר בארץ בשנת 1912. בסטודיו של סוסקין הצטלמו בלבוש אזרחי גם אחדים מחברי המחתרת ניל"י (1915–1917).

התיעוד המצולם של חיילי הגדודים העבריים הוא אפוא שלב משמעותי בתולדות הסוגה הזאת משום שהוא מתעד את המעבר מדימוי של לוחם גרילה עטור כאפיה לדימוי של חייל לבוש מדים המשרת במערך צבאי מערבי – אוחז רובה, נושא דרגות וחובש כובע צבאי ועליו סמל יחידה, בתצלומים קבוצתיים או בדיוקן אישי. אין כאן סמלים גבריים מגדריים מובהקים וגם לא צילומי קרבות או פצועים והרוגים, אף שסמלים כאלה הוצגו כבר בצילומי המלחמה הראשונים באי קרים (1853) ובמלחמת האזרחים בארצות הברית (1861). ההיבט המשמעותי ביותר של צילומי הגדודים הוא הניסיון להשיל מגופו של החייל העברי כל סממן יהודי גלותי. דימוי החייל העברי מתעצב בדמות החייל הבריטי, שבצבאו הוא משרת, וגם הדיוקנאות המצולמים מאמצים את אופי הצילום הבריטי והאמריקני.

מחקרים שבחנו דימויים מוקדמים של החייל העברי עסקו בדרך כלל בלוחמי ההגנה, ובעיקר בלוחמי הפלמ"ח (ראו למשל אלמוג 1997). אלה התמקדו לרוב בדימוי "הלוחם העברי" או בדימוי החייל "יפה הבלורית והתואר", אבל מיעטו לעסוק ביסודות החזותיים של הדימוי וכמעט שלא בחנו את היסוד הצילומי. הדבר נכון גם למחקרים עכשוויים העוסקים בהיבטים שונים של דמות החייל – היבטים מגדריים, סוציולוגיים, ספרותיים ותרבותיים. גם כשנעשה ניסיון לבחון ייצוג מצולם של חיילים – למשל במאמרן של ציפי ישראלי ואלישבע רוסמן־סטולמן (2014), הנפתח בניתוח של שני תצלומי חיילים ממלחמת לבנון השנייה – הדימויים נקראים מנקודת מבטם של קוראי העיתון או של הסוציולוגית החוקרת ולא מנקודת מבטם של הצלם או של חוקר הצילום. מסה קצרה זו מציעה אפוא גם ניסיון לכרוך את השאלה מיהו החייל העברי בשאלה מרכזית לא פחות – מיהו הצלם העברי. כפי שנראה, תצלומי הגדודים הם אתר זיכרון אידיאלי לבחון בו את הזיקה בין שתי השאלות.

מטבע הדברים, מקבץ התצלומים שמובא כאן אינו כולל ייצוגים של חיילים בקרב עצמו. יש לזכור כי מרבית התצלומים בעת ההיא נעשו במצלמות כבדות ומסורבלות שהיו מקובעות לחצובה גדולה ונקבעו על תשלילי זכוכית בפורמט ממוצע של 13X18 ס"מ. החשיפה האִטית של התשליל לאור הביאה בהכרח לצילום מבוים ולא ספונטני. כפי שנראה, סגנונות הצילום

5 זהו שמו של פרויקט מחקר שלי, בתהליך עבודה.

של חיילי הגדודים העבריים נחלקים לשלוש קטגוריות (או אסטרטגיות) מרכזיות, וכל אחת מהן מזוהה בעיקר עם פעילותו ועם יצירתו של אחד משלושת הצלמים שבהם אדון במסה זו.[6]

א. יעקב בן דב: צילום קבוצתי

את תצלומיו של יעקב בן דב יש לבחון בהקשר של הזיקה העמוקה בין הגדודים העבריים לבית הספר לאמנות בצלאל, שנוסד בשנת 1906.[7] רבים מתלמידי המוסד, ובהם מנחם שמי, נחום גוטמן ואחרים, התגייסו לגדודים ובמהלך השירות יצרו עבודות ברוח בצלאל במטרה לסייע באחזקת בית הספר שהיה במשבר כלכלי עקב המלחמה. בן דב, שהיה המורה לצילום במוסד עד פרוץ המלחמה, לקח על עצמו – כנראה בהוראת בוריס שץ – לתעד את פעילות הגדודים ובמסגרתה את תלמידי המוסד. בשנת 1918 הוא יצא למסע צילום ולשם כך השיג מהבריטים אישור לתנועה ולצילום ברחבי הארץ; מתצלומיו עולה כי הוא תר את הארץ לאורכה ולרוחבה.

בשלהי שנת 1917, לפני כיבוש ירושלים, רכש בן דב מצלמת ראינוע ובמקביל לתיעוד החיילים בתמונות סטילס צילם גם על גבי סרט ראינוע. באוקטובר 1918 השלים את הסרט **יהודה המשוחררת**, שבו מתועדת כניסתו של הגנרל אלנבי לירושלים (הסרט המלא אבד). סרט אחר של בן דב, **ארץ ישראל המשוחררת** (1919), כלל תיעוד של הגדודים העבריים בארץ ישראל; חלקים מהסרט הזה נשמרו. הסרט המקורי כלל 16 סצנות שתיעדו בתנועה את מה שנראה גם בצילומי הסטילס.

על בסיס התיעוד של בן דב הופקו קונטרסי גלויות בעיצובם של אנשי בצלאל זאב רבן ומאיר גור אריה. אלה נמכרו לאלפי חיילי הגדודים, לתיירים שבאו לירושלים ולמבקרים בתערוכות בצלאל בעולם. הקשר בין בצלאל לגדודים נמשך גם בשנים הבאות: עם תום המלחמה ב־1918 העניק חיים ויצמן לחיילים מגדוד 40 את מדליית "יהודה המשתחררת" שעוצבה בבצלאל, ובשנת 1925, כשנפתח בבצלאל מוזיאון לקהל הרחב, אחד משבעת אולמות התצוגה הוקדש לגדודים העבריים. נראה כי לצד תצלומיו של בן דב הוצגו שם גם מדליות ודגלים שעוצבו במקום.

קונטרס הגדודים העבריים בארץ ישראל (1919) כלל עשרים גלויות. על העטיפה (דימוי 3) משולבים דימוי בעיצובו של זאב רבן ותצלום של בן דב. בדימוי מופיעה בת ישראל הנושאת מגן ועליו סמלי 12 השבטים, ולצדה אריה כבול באזיקים, המסמל את יהודה השבויה. בתצלום נראים חיילי הגדוד העברי במסדר בחיפה. דמותו של "המשחרר", הגנרל אלנבי, שולבה בתצלום בפוטו־מונטז'. כשהגלויה מודפסת בהדפס אבן ולא על נייר צילום, מתקבל נופך רומנטי מובהק.

6 בארכיונים שמורים תצלומים נוספים שצילמו צלמים חובבים בשטחי כינוס אחרים של הגדודים העבריים וכן במצרים, למשל ליד הפירמידות.

7 על צילומי בן דב במלחמה ראו גרוס 2007, 76–87; על בצלאל ראו שילה־כהן תשמ"ג. תודה לגדעון עפרת על הייעוץ בפרק זה.

את הקונטרס פותח תצלומו של הקולונל הבריטי ג׳ון פטרסון, מפקד גדוד 38. פרט לתצלום הזה, מרבית התצלומים מציגים קבוצות גדולות של חיילים שניצבים בנוף הארץ־ישראלי ומשתלבים בו, לא פעם בהעמדה מסוגננת – למשל בתצלום של חיילים עבריים בינות לעצי תמר באל עריש (דימוי 5). לעתים קרובות החיילים ממוקמים בתבנית נוף מוכרת המזוהה במובהק עם ההיסטוריה המקומית והציונית. כך למשל בתמונת נוף ובה חיילים בחוף הים של העיר העברית תל אביב, כשמאחוריהם נראית יפו (דימוי 7); או בתמונה ובה חיילים השומרים על גשר מעל נחל הקישון. בתצלום אחר, שצולם בחיפה והוא הבסיס לעטיפה של קונטרס הגלויות, מצולמים חיילים במסדר לצד עץ זית גדול (דימוי 4). אפשר לשער שבן דב זכר תצלום אחר שצילם בשעתו ליד עץ זית דומה – זה הסמוך לקבר רחל; דומה שהאוהל הצבאי הלבן וקבוצת החיילים מחליפים בקומפוזיציה את הקבר התנ״כי ואת המתפללים שלצדו. כך רומז הדימוי לצורך לעבור מתפילה לפעולה צבאית אקטיבית. דימויים אחרים מדגישים דווקא את השילוב בין הזהות היהודית לזהות הצבאית: תפילת הרב של גדוד 38 (בתצלום מופיע דגל הגדוד שמשולבים בו סמל בריטניה ומגן דוד); חיילים יהודים ישובים לשולחן בסדר פסח בירושלים (דימוי 8); וחייל יהודי בבית הקברות הצבאי הבריטי בהר הצופים, הבוחן מצבות של חיילים יהודים שנפלו בקרבות על הארץ (דימוי 6).

יש קשר ברור בין היסוד החזותי, האסתטי והרעיוני המאפיין את נופי ארץ ישראל שעל רקעם החיילים מתועדים לבין נטייתו של בן דב להציג קבוצות גדולות של חיילים המצולמים מרחוק. הצילום בבית הקברות חריג בהציגו חייל בודד – אף שגם הוא מוקף בעצם בקבוצה גדולה של חיילים שנפלו בקרב ובכך הקריבו את הקורבן העילאי. דומה שבן דב מבקש להראות את היקף ההתגייסות הגדול לגדודים העבריים, גם אם הדבר כרוך בדרך כלל בייצוג א־פרסונלי ומרוחק של חיילי הגדודים.

ב. צדוק בסן: תצלום תקריב בשטחי כינוס

בארכיון הציוני, תחת שמו של צדוק בסן, נמצאים תשלילים של תצלומי הגדודים ועליהם כתובים בכתב יד שם הגדוד ושנת הצילום. בסן התפרסם כצלם ירושלמי שתיעד בעיקר את חיי הקהילה החרדית בעיר, בתי חסד ובתי יתומים; אם כן, מה לו ולתיעוד חיילים במלחמת העולם הראשונה? כדי לוודא שהתצלומים הם אמנם שלו, יצאתי לארכיון בית הגדודים במושב אביחיל ובחנתי את התצלומים עצמם, שכן על תשלילי הזכוכית השמורים בארכיון הציוני אמנם מופיע כתב היד, אבל לא חותמת הצלם. התברר מעל לכל ספק כי בסן אכן צילם את הגדודים, גם אם לא ברור מי יזם את התיעוד ומדוע.

בסן צילם בעיקר את חיילי גדוד 38 וגדוד 39 – באחד התצלומים מופיע הדגל האמריקני – במקומות שזוהו כסרפנד (צריפין), בן שמן וביר סאלם (באזור באר יעקב), כלומר במשולש המחנות הצבאיים שהקימו הבריטים אחרי המלחמה באזור רמלה. ואמנם, נראה שכל התצלומים צולמו לאחר תום המלחמה (בנובמבר 1918) ולפני פירוק הגדודים וניוד הלוחמים לארגון ההגנה. על תשליל אחד מצוין כי צולם בט״ו בשבט, כלומר ב־16 בינואר 1919. בתצלומים

אחרים אפשר לזהות את מערת קברי המלכים בירושלים וקבוצת חיילים בכותל המערבי, ומכאן שצולמו לאחר כיבוש העיר, שנכנעה בדצמבר 1917.

תצלומיו של בסן הם אולי המרגשים בתצלומי הגדודים; הם גם הקרובים ביותר לתצלומי מלחמה המוכרים לנו ממהלך המאה העשרים. אמנם בסן לא תיעד את הקרבות עצמם, אך בניגוד לבן דב, שתיעד את הגדודים ממרחק ובנופים מזוהים של הארץ, בסן תיעד באופן עשיר ואנושי יותר את פעילותם היומיומית של החיילים, על רקע נופים חוליים גנריים שקשה מאוד לזהות את מיקומם הגיאוגרפי. התצלומים מראים, למשל, קבוצת חיילים, חלקם שוכבים על החול ואוחזים במכונת ירי וחלקם עומדים; מעל הקבוצה עומד המפקד, בפיו מקטרת, ומאחור אוהלים (דימוי 9); מסדר כיתתי ובו מפקד ושמונה חיילים אוחזים ברובים (דימוי 10); "בית התבשיל" של גדוד 38 (דימוי 11); וטקס נטיעות ט"ו בשבט שבו נראה עץ שזה עתה נשתל, מוקף במעגל של אבנים מסוידות שבמרכזו מגן דוד (דימוי 12). דימויים אחרים מראים חיילים ממתינים בתור לאוכל; צעדה של תזמורת צבאית בבן שמן; ואימוני אגרוף. תצלומיו של בסן מחברים אותנו, בצורה חיה ובלתי אמצעית, אל המתרחש בהפוגה שבין הקרבות ואל ההווי וחיי השגרה של החיילים הפשוטים בשטחי הכינוס של הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה. בתצלום מפורסם נוסף, שאולי גם אותו צילם בסן, מתועדים חיילי הגדודים ליד הכותל המערבי, חמישים שנה לפני שדוד רובינגר צילם שם את חיילי צה"ל שכבשו את המקום.

ג. אברהם סוסקין: הדיוקן האישי בסטודיו

בארכיון בית הגדודים במושב אביחיל שמורים כ־1,600 דפי עדות על חיילים בגדודים העבריים. ברוב המקרים לצד קורות החיים מופיע דיוקן אישי, לרוב בתצלום סטודיו. חלק מהדיוקנאות צולמו בארצות המוצא של חיילי הגדוד הלונדוני והאמריקני, אבל דיוקנאות רבים אחרים, ודומים להם באופיים, צילם הצלם אברהם סוסקין, שפעל בפוטוגרפיה שלו ברחוב הרצל 24 בתל אביב. סוסקין, חשוב לציין, תיעד באותה המתכונת בדיוק גם חיילים יהודים ששירתו בצבא העות'מאני וכן בוגרים של גימנסיה הרצליה הסמוכה, ובהם משה שרת ודב הוז.

סוסקין לא היה היחיד שתיעד את החיילים בסטודיו שלו. בארכיון הציוני שמור תצלום סטודיו יחיד של חייל שצילם צדוק בסן, וראוי לציין כי את תצלומי הדיוקן המפורסמים של זאב ז'בוטינסקי במדי הגדודים צילם יעקב בן דב (דימויים 1 ו־2). ז'בוטינסקי מצולם בתקריב ראש המעלה על הדעת צילום צבאי עכשווי בבסיס קליטה ומיון, הכולל צילום חזית וצילום מהצד, כפי שהיה נהוג בצילומי אסירים כבר במאה התשע־עשרה. צילומי דיוקן כאלה שירתו מנגנוני משטר שהשתמשו במדיום הצילום כאמצעי שליטה על קבוצות הנתונות למרותם. במקרה הצורך, דיוקנאות כאלה מאפשרים לשולטים לזהות חללים בשדה הקרב או אסירים נמלטים; יש אפוא אירוניה בכך שז'בוטינסקי, המצולם כאן כקצין בצבא האנגלי, יהפוך לימים לאויב הממשל המנדטורי.

מתכונת הצילום הרווחת בתצלומי החיילים של סוסקין אינה שונה מתיעוד דיוקנאות של מצולמים אחרים שצולמו בעת ההיא בסטודיו שלו. זהו צילום באור צפוני טבעי, ללא שימוש באמצעי תאורה נוספים. האור כאן נראה כמו "אור פנימי", כפי שאפשר לראות בציורי רנסנס מאוחרים דוגמת אלה של רמברנדט. אביזרי הרקע לצילום – רקעים מצוירים, וילון כהה, שטיח או כיסאות – מופיעים גם בתצלומי הסטודיו ה"אזרחיים". בכל התצלומים מופיעים המצולמים במדי הגדודים וחלקם חובשים כובע. בחלק מהתצלומים מופיע דיוקן ראש בזווית 45 מעלות, למשל בדיוקנאות של טוראי שפי (דימוי 15) וסמל אתקין (דימוי 16).[8] במקרים אחרים מוצג גוף שלם – למשל בדיוקנו של טוראי בן־גוריון (דימוי 14). לעתים הצטלמו שני חיילים יחד ולעתים חייל במדים הצטלם עם מקורביו הלבושים לבוש אזרחי, למשל טוראי יצחק בן־צבי ורעייתו רחל ינאית (דימוי 17). מצאתי תצלום יחיד של חייל האוחז ברובה (דימוי 13) וכן כמה תצלומים שבהם מופיע מגלב, המסמן כנראה כי החייל היה פרש.

תצלומיו של סוסקין הם תצלומים אישיים שנעשו בהזמנת החיילים עצמם. התצלומים הגיעו לבית הגדודים מעיזבונם האישי של המצולמים, לאחר מותם. לתצלומים שצולמו בתקופת המלחמה היה תפקיד: הם נועדו לשמש "מזכרת נצח" למשפחות במקרה שהחייל ייהרג בקרב. בתצלומים אחרים של סוסקין מהעשורים ההם נראים גברים יהודים חשופי חזה, בהם גם יצחק שדה, המייצגים את "יהדות השרירים" הציונית בהתהוותה; חיילי הגדודים העבריים, לעומתם, מתועדים באופן מאופק וסולידי הרבה יותר: תצלום שרד רשמי של חייל יהודי, סמל מגן דוד על כתף מדיו וסמל מנורה על כובעו הצבאי.

סיכום: הגדוד העברי כאתר זיכרון

דיוקנאות ותיעוד של חיילי הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה בארץ ישראל הופכים בעמודים אלו למרחב צילום שהוא אתר זיכרון מוקדם, הן של היסטוריית הצילום המקומי והן של חיילי הגדודים עצמם. אתר הזיכרון הזה ממחיש כי תיעוד החייל היהודי בארץ ישראל לא החל במלחמת העצמאות, כפי שקרה באמנויות מבוססות יותר, בהן ציור ופיסול, אלא במלחמת העולם הראשונה ואפילו קודם לכן. הצילום התיעודי הופך כאן לסוגת צילום אמנותית היסטורית, והדיוקנאות שמובאים כאן מתכתבים בדרכים שונות ומגוונות עם תצלומי החיילים שיבואו אחריהם: אלה של הלמר לרסקי וזולטן קלוגר בשנות השלושים, של בנו רוטנברג ובוריס כרמי בשנות החמישים, של מיכה בר־עם ודוד רובינגר בשנות השישים והשבעים, וגם תצלומים בני זמננו הנעשים בידי צלמים אמנים דוגמת עדי נס ופבל וולברג. ומה צפוי בעתיד? מתעדי היומיום של ימינו אינם מכירים בערכים אסתטיים או בזיכרון ארוך

8 אהרון אתקין (1898–1938) נפל ב־1938 בעמק בית שאן, יחד עם דוד מוסינזון וחיים שטורמן, בעת סיור הכנה להקמת יישובי חומה ומגדל, נווה איתן וכפר רופין. על שמם נקרא "גן השלושה" (הסחנה).

טווח; התיעוד הסלולרי לא יאפשר לנו לכתוב בעתיד על תצלומיהם של החיילים המגויסים היום. מרחב הזיכרון הולך ומצטמצם.[9]

רולאן בארת כתב בפתח ספרו **מחשבות על הצילום** על התדהמה שאחזה בו כשהבין שכאשר הוא מביט בתצלום של אחיו הצעיר של נפוליאון הוא למעשה מביט בעיניים שהביטו בנפוליאון (בארת 1988, 9). כשאנו מביטים בחיילי הגדוד העברי אנו רואים את העיניים שהביטו לא רק בזוועות המלחמה, בנוף המקומי שהשתנה מאז ללא הכר, או – במקרים נדירים – בגנרל אלנבי, אלא גם בעיניהם ובעדשותיהם של הצלמים שתיעדו אותם: בן דב, בסן וסוסקין. דיוקן החייל הוא אפוא גם דיוקן הצלם שצילם אותו. נקודת המבט של הצלמים, קומפוזיציית התצלום שהם בחרו ומיומנותם בטכניקה של הפעלת המצלמה ובשימוש באור ובצל – כל אלה יוצרים דיוקן של דור של צלמים פורצי דרך שפעל לצד חלוצי הארץ ולוחמיה. אין־ספור מוזיאונים ברחבי הארץ מוקדשים לחלוצים וללוחמים; הגיעה העת להקים מוזיאון שיוקדש לצלמים.

ביבליוגרפיה

אלמוג, עוז, 1997. **הצבר: דיוקן**, תל אביב: עם עובד.

בארת, רולן, 1988. **מחשבות על הצילום**, בתרגום דוד ניב, ירושלים: כתר.

גרוס, יעקב (עורך), 2007. **מדברים גלויות מארץ ישראל: י. בן דב**, אשדות יעקב: בית אורי ורמי נחושתן.

ישראלי, ציפי, ואלישבע רוסמן־סטולמן, 2014. "מ'לוחם' ל'בן של אמא'? החייל הישראלי בראי העיתונות", **עיונים בתקומת ישראל** 24, עמ' 185–219.

עילם, יגאל, 1973. **הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה**, תל אביב: משרד הביטחון.

רז, גיא, 2003. **צלמי הארץ: מראשית ימי הצילום ועד היום**, תל אביב: מפה והקיבוץ המאוחד.

שילה־כהן, נורית (עורכת), תשמ"ג. **בצלאל של שץ, 1906–1929**, ירושלים: מוזיאון ישראל.

9 עם זאת, דובר צה"ל מצדו יוזם מעת לעת תיעוד מוזמן של חיילי צה"ל.

3 עטיפת קונטרס הגדודים העבריים בארץ ישראל
הוצאת יעקב בן דב (בצלאל), ירושלים, 1919
עיצוב גרפי: זאב רבן (בצלאל), ירושלים
אוסף פרטי

4 יחידת הגדודים העבריים באזור חיפה,
1919–1918
צלם: יעקב בן דב (בצלאל), ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

5 יחידת הגדודים העבריים באזור אל עריש, 1919-1918
צלם: יעקב בן דב (בצלאל), ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

6 חייל בבית הקברות הבריטי בהר הצופים, 1919-1918
צלם: יעקב בן דב (בצלאל), ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

7 יחידת הגדודים העבריים על חוף ים בתל אביב, באופק יפו, 1918–1919
צלם: יעקב בן דב (בצלאל), ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

8 יחידת הגדודים העבריים, סדר פסח, ירושלים, 1918–1919
צלם: יעקב בן דב (בצלאל), ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

10-9 חיילי הגדודים העבריים, תרע"ט (1919)
אזור שטחי כינוס בן שמן, סרפנד (צריפין), ביר סאלם (באר יעקב)
צלם: צדוק בסן, ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

11 חיילי הגדודים העבריים, תרע״ט (1919)
״בית התבשיל״, אזור שטחי כינוס בן שמן, סרפנד (צריפין), ביר סאלם (באר יעקב)
צלם: צדוק בסן, ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

12 חיילי הגדודים העבריים, תרע״ט (1919)
נטיעות ט״ו בשבט, אזור שטחי כינוס בן שמן, סרפנד (צריפין), ביר סאלם (באר יעקב)
צלם: צדוק בסן, ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

13 חייל אנונימי עם רובה, צילום סטודיו,
1918
צלם: אברהם סוסקין, תל אביב
מכון לבון, תל אביב

14 טוראי דוד בן־גוריון, צילום סטודיו, 1918
צלם: אברהם סוסקין, תל אביב
מכון לבון, תל אביב

15 טוראי יהושע שפי, צילום סטודיו, 1918
צלם: אברהם סוסקין, תל אביב
מכון לבון, תל אביב

16 סמל אהרון אתקין, צילום סטודיו, 1918
צלם: אברהם סוסקין, תל אביב
מכון לבון, תל אביב

17 טוראי יצחק בן־צבי ורחל ינאית בן־צבי, צילום סטודיו, 1918
צלם: אברהם סוסקין, תל אביב
מכון לבון, תל אביב